

Hasan Hanafi

OD ORIJENTALIZMA DO OKCIDENTALIZMA

Sažetak

Orijentalizam kao istraživačka oblast otvara se na Zapadu sa modernim vremenima i održava se na životu od renesanse do danas. On se, naime, pojavljuje sa drugim povijesnim ciklusom Zapada, nakon klasičnog razdoblja i crkvenih otaca, i nakon srednjovjekovnog i razdoblja skolastike. Svoj vrhunac orijentalizam doseže u devetnaestom stoljeću.

Žrtva historicizma iz vremena njegove uspostave, iz vremena analitičke svadljivosti ravnodušne spram značenja, orijentalizam unaprijed izražava subjekta koji ne opisuje objekt. On gotovo iznevjerava mentalitet Zapada koji ne prihvaća duh Istoka. On je potaknut brigom da sakupi maksimum korisnih obavijesti o zemljama Istoka: Zapad, u svom širenju izvan svojih prirodnih granica, gleda da što bolje razumije, kako bi bolje vladao. Klasični orijentalizam, velikim dijelom, pripada kolonijalnoj kulturi Zapada u smislu imperijalizma, rasizma, nacizma, fašizma, ideologije hegemoniziranja i evropske premoći.

ORIJENTALIZAM kao istraživačka oblast otvara se na Zapadu sa modernim vremenima i održava se na životu od renesanse do danas. On se, naime, pojavljuje sa drugim povijesnim ciklusom Zapada, nakon klasičnog razdoblja i crkvenih otaca, i nakon srednjovjekovnog i razdoblja skolastike. Svoj vrhunac orijentalizam doseže u devetnaestom stoljeću.

Žrtva historicizma iz vremena njegove uspostave, iz vremena analitičke svadljivosti ravnodušne spram značenja,¹

Comment [FS1]:

¹ Vidi našu analizu orijentalističkog scijentizma: *Tradition et modernisme, notre position vis-a-vis de la Tradition ancienne*, Arapski centar za istraživanje i publikaciju, Kairo, 1980., pp. 77.-108.

orijentalizam unaprijed izražava subjekta koji ne opisuje objekt. On gotovo iznevjerava mentalitet Zapada koji ne prihvaća duh Istoka. On je potaknut brigom da sakupi maksimum korisnih obavijesti o zemljama Istoka: Zapad, u svom širenju izvan svojih prirodnih granica, gleda da što bolje razumije kako bi bolje vladao. Klasični orijentalizam, velikim dijelom, pripada kolonijalnoj kulturi Zapada u smislu imperijalizma, rasizma, nacizma, fašizma, ideologije hegemoniziranja i evropske premoći.

Ovaj sud bez razlike i bez sumnje jest strog i bolan, ali je istinit na planu *povijesne obesviještenosti* naroda.

Ocidentalizam je disciplina koja nastaje u zemljama trećega svijeta kako bi upotpunila proces dekolonizacije. Vojna, ekonomska i politička dekolonizacija je necjelovita bez znanstvene i kulturne dekolonizacije. Dotle dok dekolonizirane zemlje budu predmetom izučavanja, dekolonizacija će biti nepotpuna: dekolonizacija će se ozbiljiti tek sa oslobodenjem od predmeta koji postaje subjektom i koji se preobražava iz objekta

razmatranja u razmatrajući subjekt. Istraživani predmet unutar orijentalizma postat će istraživačkim subjektom unutar okcidentalizma.

Ocidentalizam je istraživačko protupolje koje se može razvijati na Istoku, kako bi istraživalo Zapad iz perspektive nezapadnoga svijeta. Zapad postaje predmetom istraživanja, a Istok istraživačkim subjektom. Subjekt klasičnog orijentalizma, to jest Zapad, postat će objektom unutar nove discipline okcidentalizma. Objekt unutar tradicionalnog orijentalizma, to jest Istok, postat će subjektom unutar okcidentalizma. Izmjena uloga: dojučerašnji subjekt postat će današnji objekt, a dojučerašnji objekt danas postaje subjektom.

Orijentalizam bijaše tvorevina središta, a okcidentalizam tvorevina periferije. Središte bijaše povlašteno u povijesti znanosti, umjetnosti i kultura, a periferija bijaše marginalizirana. Središte je stvaralo, a periferija je trošila. Središte je motrilo i poimalo, a periferija

Okcidentalizam je istraživačko protupolje koje se može razvijati na Istoku, kako bi istraživalo Zapad iz perspektive nezapadnoga svijeta.

je bila predmetom motrenja i poimanja. Okcidentalizam, ta nova znanost, može li obrnuti uloge?

Orijentalizam je rođen unutar rasne kulture. On je izražavao evrocentrizam Evrope, utemeljene na historijskoj gordosti i organskom rasizmu: bijelac protiv crnca, znalac protiv neznalice, logično protiv nelogičnog, moć teoretiziranja protiv praktične letargije, dostojanstvo i ljudska prava protiv ljudskog nedostojanstva i božanskih prava Boga i kralja, zapadnjačka demokracija protiv istočnjačkog despotizma.

Povijest svijeta je bivala opisivana tako kao da je Zapad središte univerzuma i svrha povijesti. Povijest drevnih civilizacija je svedena na najmanju mjeru, a povijest Zapada je napumpana do najveće moguće mjere. Tromilenijska povijest Istoka je ispričana u jednom poglavlju, a pet stotina godina povijesti modernoga Zapada je razlivena na više poglavlja. Okcidentalizam želi ponovo uspostaviti ravnotežu svjetske historiografije protiv one povijesne nepravde u povijesti civilizacija.

Premda su neutralnost i objektivnost nagoviještene kao dva uvjeta unutar zapadnjačke znanosti, orijentalizam nije ni neutralan niti objektivan. To je jedna predumišljajno usmjerena disciplina, angažirana disciplina, koja izražava težnje i duboka osjećanja evropske znanosti. Ona iznevjerava subjektivna osjećanja tako što i ne opisuje predmet. Okcidentalizam je nešto suprotno od toga. On nije motiviran mržnjom ili željom za dominacijom. On ne želi izobličiti predmet snagom stereotipiziranih predodžbi ili donositi vrjednosne sudove o tom predmetu. On se trudi biti strogim po svom predmetu, svojoj metodi i svome cilju.

Predmet okcidentalizma je protuteža težnji ka okcidentalizaciji, ka "vesternizaciji" trećega svijeta. Zapad je postao modelom modernizacije izvan Zapada, u Africi, Aziji u Latinskoj Americi. Stil zapadnjačkog života se proširio u nezapadne zemlje, osobito među obrazovanim slojevima. Oponašanje Zapada je, praktično, postalo nacionalnom odlikom. Ta težnja ka okcidentalizaciji je porodila otporom protiv Zapada koji je prisutan u vidu konzervativizma ili fundamentalizma.²

Nacionalna kultura, osobito u trećem svijetu, raspala se na dva suprotna toka, a svaki od njih sebe uzima kao "istinskog" predstavnika

² Vidi naše istraživanje: L'origine du conservatisme contemporain et de l'intégrisme musulman, Bulletin no 11, juni 1980., Kairo, CEDEJ, p. 12.

naroda, jedan u ime moderniteta, drugi u ime tradicije. U slučaju arapskoga svijeta, Zapad je model modernizacije unutar tri temeljna toka suvremenog arapskog mišljenja: religijskog reformizma utemeljenog od strane al-Afganija, sekularnog scijentizma utemeljenog od strane Šebli Šmayela i političkog liberalizma odmišljanog od strane Al-Tahtawija. Jedanput se okamenjenoj nacionalnoj pasiji okcidentalizam nadaje kao revnovanje Zapadu i kao način života obrazovane manjine. Kulturna ovisnost u odnosu na Zapad je gubitak nacionalne neovisnosti. Okcidentalizam, kao znanost, pružit će prednost domaćem nad stranim, unutarnjem nad izvanjskim, svome nad onim drugim, autonomnosti nad heteronomnosti.

Okcidentalizam, ukoliko jest kulturno gibanje, ima za predmet uprezanje u društva, pod vidom razvitka, prelazak sa znanstvene potrošnje na kulturno stvaralaštvo. Od vremena nacionalnih oslobođenja uspostava nacionalnih država ozbiljuje se uz pomoć modernih znanosti proisteklih sa Zapada. Uloga intelektualaca i znanstvenika ogledala se u prenošenju znanosti, umjetnosti, književnosti Zapada u nezapadnjački svijet. Zapad proizvodi, nezapad troši. Zapad stvara, nezapad prenosi. Nacionalna kultura je postala provodnikom stranih sustava i ideologija. Kultura centra zrači nad periferijama. Centar rasipa, a periferija širi. Okcidentalizam bi pomogao trećemu svijetu da sudjeluje u stvaranju postojbine ljudskoga roda, a ne samo u njenome širenju. Znanost bi se tada usredsredila na ono samobitno Zbiljsko, a ne bi istjecala iz tekstova koji ondje već postoje, onih drevnoga Predanja ili onih modernoga Zapada. Poimanje nije isključivo pravo evropske svijesti, nego je pregnuće dostupno svakoj ljudskoj svijesti. Dugotrajni napor stvaranja ima prednost nad pojavom potrošnje, to jest nad priskrbljenjem pojmova iskovanih negdje drugdje. Narodi trećega svijeta prispjet će, tako, u punoljetstvo.³

Istraživačka materija te nove znanosti, to jest okcidentalizma, može se zahvaćati iz dva vrela.

Prvo vrelo je intuitivna i racionalna kritika evropske kulture od strane intelektualaca trećega svijeta. Prije i nakon nacionalnih oslobođenja nacionalni intelektualci u Africi, Aziji i Latinskoj Americi su težili oslobođenju svojih nacionalnih kultura od vladavine zapadnjačke kulturne hegemonije. Kritika drugog i poimanje njegovih

³ Vidi naše istraživanje: *The new social science*, u *Etudes orientales*, no 4, Paris, 1989., pp. 9.-21.

granica predstavlja preduvjete samooslobođenja od prisvojenosti drugim. Način mišljenja onog drugog, povijest onog drugog, kultura onog drugog su različiti od moga duha, povijesti i moje kulture. Samosvojnost i teologija oslobođenja u Latinskoj Americi, samosvjesnost i pripadnost crnačkoj rasi u Africi, populistička gibanja i demokratska gibanja u Aziji predstavljaju primjere nacionalne kreativnosti.

Drugi izvor jest kritika evropske svijesti proizvedene unutar Zapada od strane samih zapadnjaka, znanstvenika i filozofa. Ruso kritizira umjetnike, znanstvenike i pisce i njihov raspusan utjecaj na moral, Špengler proglašava "propast Zapada", Šeler govori o promjeni vrijednosti, Niče zaziva općeniti nihilizam i naviješta smrt Boga, Huserl i Bergson oplakuju doživljeni gubitak u evropskome mišljenju koje je postalo mašinom stvaranja božanstava, Derrida i postmodernisti svjedoče kako je "čovjek mrtav", a Barthes da je "pisac mrtav."

Ovo dvostruko svjedočanstvo, izvanjsko i iznutarnje, tvori prvu građu okcidentalizma kao znanosti.

Predmet istraživanja okcidentalizma jest evropska svijest, njena vrela, njen nastanak, njen razvitak i njena svršnost. Evropska svijest ima tri izvora: grčko-rimski, judeo-kršćanski i sami evropski milje, evropski način mišljenja, njegovu narav, uključujući ondje i pučku kulturu. Njen nastanak se ozbiljuje u klasičnom razdoblju, u patrističkom periodu, u srednjovjekovlju i u klasičnom razdoblju. Njena ishodišna tačka, u modernim vremenima, je kartezijski *cogito*, "mislim, dakle, jesam", koji se dijeli u dva toka: racionalizam koji cilja na racionalno, empirizam koji se usredsređuje na ono zbiljsko. Evropska svijest je, potom, postala kao neka vrsta rajla. Kantov transcendentni idealizam je nastojao iznova ujediniti ona dva toka u smislu materije i forme, kategorije i intuicije. No, tom jedinstvu je nedostajalo ono organičko i gibajuće. Apsolutni idealizam postkantovaca - osobito Fichtea, Hegela i Šelunga - iznova je pokušao da ona dva toka ujedini unutar dijalektičkog procesa transformiranog kod hegelijanske ljevice u dijalektički materijalizam. To je bio vrhunac evropske svijesti u smislu njene epopeje.

Ako je evropska svijest prispjela svome kraju, koja kulturna svijest će je slijediti u pravcu svjetske svijesti?

MOHAMMAD J. PIRMORADI, Filozof za omladinu

Ona je, potom, prispjela do svoga svršetka snagom kritike racionalizma kao formalne apstrakcije i snagom kritike empirizma kao naivnog materijalizma, kako bi prispjela konačnoj tački u smislu huserlijanskog *cogitatum* i sartrovskog *ega*. Štaviše, evropska svijest posjeduje trostruku strukturu, trijadičku viziju. Ona oscilira krećući se od fenomena do apstrakcije, do konkretnog ili doživljenog, ne prispijevajući u žarišnu tačku. Njoj nedostaje istina koja uvijek ostaje postrance. Ona gubi cjelinu, motreći samo dijelove.

Stoga pitanje glasi: kakva je budućnost evropske svijesti i budućnost svjetske svijesti? Ako je evropska svijest prispjela svome kraju, koja kulturna svijest će je slijediti u pravcu svjetske svijesti?

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri okcidentalizam, kao znanost, žrtvuje jedinstvo svjetske kulture u korist nacionalnih partikularizama? Nije li okcidentalizam politizacija znanosti? Odveć jasan odgovor glasi da je svjetska kultura mit, stvoren snagom kulture centra kako bi se vladalo periferijom u ime akulturacije. Okcidentalizam je stvoren blagodareći snazi informativnih sredstava akumuliranih u centru. Ne postoji *jedna kultura*, već postoje *kulture*. Svaka kultura ima samosvojan život i izraz je naroda i njegove povijesti. Glede politizacije znanosti, to je općenita odlika svakog vremena koja se ne zatiče samo u orijentalizmu, već isto tako i u svim drugim evropskim znanostima, društvenim i prirodoslovnim. Samo onda kada se ravnoteža moći otpočne mijenjati, tad će otpočeti udaljavanje od centra i primicanje periferiji, tako da će i politizacija znanosti postati svojevrsnom optužnicom. Centar je u ulozi gospodara. Znanost je vlast. Prijelaz od orijentalizma ka okcidentalizmu bit će, u osnovi, promjena moći.^{4*}

S francuskog: Rešid Hafizović

Summary

Orientalism as a researching field has opened in the West together with modern times and lived and survived from Renascense on. It appears namely

⁴ Vidi našu tezu: *La phenomenologie de l'exegese*, Kairo, Dar al-fikr al-Arabi, 1979.; i također *Introduction a l'occidentalisme*, Kairo, Madbouti, 1990.

^{*} Tekst pod gornjim naslovom profesora Hasana Hanafija, profesora Filozofskog fakulteta u Kairu, preuzet je iz tromjesečnika *Peuples Mediterraneens*, no 50, januar-mart, 1990., pp. 115.-119.

together with the second historical cycle of the West after the classical period and church-wardens and after the period of Middle Ages and scholasticism.

Orientalism achieves its culmination in 19th century.

The victim of historicism from the period of its establishment, from the period of the analytic quarrelsomeness which is indifferent about the meaning, orientalism expresses in advance the subject which does not describe the object. It almost let down the mentality of the the West which does not accept the spirit of the East. It is stimulated by the care to collect the maximum of useful information about the countries of the East: the West in its spreading beyond its natural borders looks for better understanding in order to rule better. The classical orientalism belongs, by its main past, to the colonistic culture of the West in the sense of imperialism, racism, natzism, fascism, ideology of hegemonism and European predominance.